

DOI 10.33287/11204

УДК 343.13

ПРЕДСТАВНИЦТВО НЕПОВНОЛІТНІХ, НЕДІЄЗДАТНИХ ТА ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

REPRESENTATION OF MINORS, INCAPACITATION AND LIMITED CAPACITY PERSONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Валерій Машика

Аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

Valerii Mashyka

Phd student of Constitutional, Administrative and Financial Law Department Academy of Labor, Social Relations and Tourism

 orcid.org/0000-0002-3807-8474

 mashika_1@ukr.net

Анотація

У науковій статті досліджується здійснення представницьких повноважень найменш захищеним категоріям учасників кримінального провадження. До таких категорій потрібно віднести: неповнолітніх осіб, осіб, які визнані обмежено дієздатними або недієздатними. Вказана категорія осіб набуває ряд прав та обов'язків, в тому числі можливість залучити законних представників. У статті розглядається поняття неповнолітньої особи, обмежено дієздатної особи та недієздатної особи. Запропоновано внести зміни до процедури заміни законного представника вказаної категорії осіб.

Abstract

The scientific article examines the exercise of representative powers of the least protected categories of participants in criminal proceedings. The following categories should be considered: minors, persons who have been found to be disabled or incapacitated. The specified category of persons acquires a number of rights and responsibilities, including the ability to attract legal representatives. The article deals with the concept of a minor, a disabled person and a disabled person. It is proposed to amend the procedure for replacing the legal representative of the specified category of persons.

Ключові слова:

представництво, обмежена дієздатність особи, недієздатність особи, неповнолітня особа, кримінальне провадження.

Key words:

representation, disability, limited legal capacity of a person, incapacity of a person, a minor, criminal proceedings.

The exercise of representative powers ensures the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings, and the legislative provision of involvement of representatives of minors and persons with disabilities or persons with disabilities is a pressing issue and needs research.

One of the safeguards aimed at protecting the interests of juvenile participants in criminal proceedings, participants with incapacitated or limited capacity is participation in the criminal proceedings of their legal representatives.

Juvenile persons in criminal proceedings are provided with adequate protection of their rights and legitimate interests. The aforementioned category of persons is given more scrutiny than other participants in the proceedings because of insecurity and inability to fully evaluate their actions. Unfair performance by a legal representative of a minor suspect or accused of his duties implies his replacement and involvement of a new representative. This procedure applies to incapacitated and disabled persons.

The conclusions propose appropriate first-rate action which need to be done by the Government of Ukraine and by the institutions of international organizations to address the gaps in better regulation instruments for various national development plans.

Вступ

Здійснення представницьких повноважень забезпечує реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а законодавче забезпечення залучення представників неповнолітніх осіб та осіб недієздатних або обмежено дієздатних є питанням актуальним та потребує дослідження. Існує проблема реалізації основних гарантій учасників кримінально-процесуальної діяльності на доступ до обов'язковості залучення представників. Тематика є важливою в умовах реформування законодавства.

У кримінальному провадженні надання юридичної допомоги є обов'язковим елементом. Законом встановлена вимога до осіб, які здійснюють розслідування кримінального провадження та в судовому порядку приймають рішення щодо підвищеної уваги до соціально вразливих категорій громадян (неповнолітні особи, недієздатні особи, обмежено дієздатні особи).

Аналіз останніх досліджень

Науковою основою даної статті стали праці таких українських науковців як О.М. Бандурка, А.Є. Голубов, Д.П. Письменний, В.Г. Пожар, Р.Р. Романюк, а також інших дослідників, які зробили значний внесок у розробку правових аспектів, пов'язаних із розглядом основним положень реалізації права на захист у кримінальному провадженні, дослідженню процесуального статусу неповнолітніх учасників кримінального провадження, осіб, які визнані недієздатними або обмежено дієздатними. При цьому, низка питань потребує дослідження та більш детального вивчення, особливо в контексті дослідження механізму залучення законного представника неповнолітніх осіб, недієздатних або об-

межено дієздатних; механізму заміни представника та долучення документів, які підтверджують його повноваження.

Основним призначенням функції представництва, на думку В.Г. Пожар, є забезпечення засади рівності всіх перед судом і законом та змагальності у кримінальному провадженні. Представник повинен діяти лише в інтересах осіб, яких він представляє, в межах наданих повноважень [1, с. 612].

А.Є. Голубов вважає, що в юридичній науці підтримується точка зору, що неповнолітній підозрюваний, обвинувачений має бути забезпечений допомогою законного представника і тоді, коли він не має батьків і проживає сам або в осіб, які не оформлені належним чином як опікуни чи піклувальники [2, с. 10].

Позиція В.В. Романюка щодо представництва неповнолітнього підозрюваного полягає в наступному: у правовому регулюванні питання підтвердження повноважень представника є проблемою, адже слідчий без перевірки відповідних документів та приєднання їх копій до справи не може прийняти обгрунтоване рішення про допуск саме цієї особи в якості законного представника. [3, с. 136]. Ми погоджуємось з позицією В.В. Романюка та вважаємо, що документальне підтвердження повноважень представника є важливою деталлю його залучення та надання процесуальних прав.

Методологія дослідження

Метою статті є дослідження правових питань, пов'язаних з залученням представників неповнолітніх осіб, недієздатних або обмежено дієздатних осіб. У статті розглядається процесуальний статус вказаної категорії осіб та реалізація законного представництва у кримінальному провадженні. Науковий аналіз роботи здійснювався за допомогою методу системного підходу та аналізу, що допоміг проаналізувати здійснення представницьких повноважень неповнолітнім особам, недієздатним та обмежено дієздатним особам на стадії досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. У роботі також використано метод структурно-логічного аналізу для послідовності викладу матеріалу. За допомогою вказаної методології дослідження тема роботи розкривається найбільш повно.

Результати дослідження

Виконання функції представництва на стадії досудового розслідування кримінального провадження

Однією з гарантій, яка направлена на захист інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження, учасників недієздатних або обмежено дієздатних є участь у кримінальному провадженні їх законних представників. Питання захисту найбільш незахищеної категорії осіб шляхом взаємодії законних представників з іншими учасниками кримінального провадження зі сторони обвинувачення та захисту потребує більш детального законодавчого аналізу та комфортної практичної реалізації таких положень.

Відповідно ст. 59 Конституції України кожен громадянин має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [4]. Згідно ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права [5]. Вказані вимоги обов'язково стосуються неповнолітніх, недієздатних або обмежено дієздатних осіб.

Кримінально-процесуальне законодавство встановлює процесуальні норми, відповідно до яких розглядається представництво неповнолітньої особи, особи, яка визнана недієздатною або обмежено дієздатною. У разі якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник (ч. 1 ст. 44 КПК України). Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник (ч. 1 ст. 59 КПК України). Якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується законний представник (ч. 1 ст. 64 КПК України) [5].

Кримінальний процесуальний кодекс України визначив, що законними представниками можуть бути батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний [5].

У кримінальному провадженні неповнолітні особи можуть виступати в ролі підозрюваних, обвинувачених учасників або потерпілих осіб, категорія осіб недієздатних або обмежено дієздатних також може бути в ролі потерпілих осіб, підозрюваних.

Цивільний кодекс України (далі - ЦК України) дає роз'яснення щодо обмеженої дієздатності особи або недієздатності особи, та їх відмінності між собою. У ч. 1 та ч. 2 ст. 36 ЦК України зазначено випадки обмеження цивільної дієздатності особи: суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Відповідно до ч. 1 ст. 39 ЦК України фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [6].

Правила адвокатської етики визначають аспекти відносин з недієздатним (обмежено, частково дієздатним) клієнтом якщо клієнт у встановленому законом порядку визнаний недієздатним (обмежено дієздатним) і над ним встановлено опіку (піклування), або якщо клієнт є неповнолітнім, й інтереси клієнта, відповідно, представляє законний представник (або опікун, піклувальник), який свідомо для адвоката діє на шкоду законним інтересам неповнолітнього (підопічного), адвокат повинен: 1) відмовитись від прийняття (або, відповідно, продовження виконання) доручення, яке може завдати шкоди інтересам неповнолітнього (підопічного); 2) вжити всіх доступних йому заходів для захисту законних інтересів клієнта; 3) поставити органи опіки та піклування до відома щодо зазначених дій опікуна (піклувальника) недієздатного (обмежено дієздатного) клієнта або законних представників (опікуна) неповнолітнього [7].

Неповнолітнім особам у кримінальному провадженні забезпечується належна охорона прав та законних інтересів. Вказаній категорії осіб приділяється прискіплива увага, ніж до інших учасників провадження через незахищеність та неможливість в повній мірі надавати оцінки своїм діям. Недобросовісне виконання законним представником неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого своїх обов'язків передбачає його заміну та залучення нового представника. КПК України визначає, що коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника (ст. 488 ч. 3) [5].

Процедура заміни законного представника потребує більш чіткого законодавчого врегулювання. На стадії досудового розслідування рішення, які приймаються закріплюються процесуальним документом - постановою. У ч. 3 ст. 110 КПК України встановлено, що рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови [5]. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Фактично слідчий/прокурор самостійно приймає рішення закріпити дію постановою або ні, але закон не зобов'язує його. У зв'язку з тим, що категорії осіб (неповнолітні, недієздатні, обмежено дієздатні) потребують додаткової уваги та в певній мірі піклування, обов'язково потрібно закріпити постановою заміну законного представника. У постанові має бути описана мотивована підстава такої зміни, серед яких може бути: 1) фізичне або психічне насилля; 2) сексуальне насилля; 3) відстоювання власних інтересів; 4) матеріальна вигода та інші причини, за яких законний представник не може надавати свої повноваження. Постанова повинна містити відомості щодо нового представника, при цьому до постанови мають бути долучені копії документів, які підтверджують статус представника.

Ми вважаємо необхідним викласти в новій редакції ч. 4 ст. 44 КПК України у такому вигляді: “У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у частині другій цієї статті. Слідчий/прокурор про заміну законного представника складають постанову, яка повинна містити мотивовану причину заміни, суд - постановляє ухвалу. Постанова про заміну законного представника направляється новому законному представнику та представнику, відносно кого виникла заміна”.

Виконання функції представництва на стадії судового розгляду кримінального провадження

Участь законного представника є обов'язковою на всіх стадіях кримінального провадження та повинна забезпечити дотримання прав та інтересів особи, гарантувати останнім справедливий розгляд кримінального провадження.

Відповідно ч. 3 ст. 44 КПК України про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд - постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику [5]. Отже, в судовому провадженні неповнолітні особи, обмежено дієздатні або недієздатні мають право залучити законного представника, замінити його на іншого. Реалізація цих прав є важливим інструментарієм у дотриманні прав та свобод учасників кримінального провадження.

Листом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2017 №223-66/0/4-17 “Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх” надано рекомендації щодо прийняття рішень відносно неповнолітніх на стадії судового провадження [8]. Рекомендовано неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) реально забезпечити його право на захист, у тому числі шляхом забезпечення обов'язкової участі захисника, як із моменту встановлення факту неповноліття, так і з часу виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.

Здійснюючи судовий контроль за дотриманням прав особи під час досудового розслідування та судового провадження щодо неповнолітніх, у кожному окремому випадку слідчі судді, суд зобов'язані: 1) сумлінно і принципово виконувати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні як під час досудового розслідування, так під і час судового провадження, діяти в межах і відповідно до вимог закону; 2) зважати, що особа набуває повної кримінально-процесуальної дієздатності лише з досягненням повноліття, незалежно від рішення уповноваженого органу про емансипацію неповнолітньої особи, вступу в шлюб чи запису особи матір'ю або батьком дитини; 3) пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх

зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності [8].

Висновки

Неповнолітні, недієздатні або обмежено дієздатні особи як суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності мають ряд прав, одним з яких є право на захист, тобто надання учаснику кримінального провадження кваліфіковану правову допомогу. В умовах проведення досудового розслідування та судового розгляду справи зазначеним категоріям осіб повинна бути надана юридична допомога, в тому числі реалізована можливість залучити законного представника. Представництво становить окремий самостійний інститут кримінального провадження та наділений особливостями його впровадження.

Доцільно внести зміни до КПК України в частині процедурного закріплення заміни одного законного представника на іншого. Вказані обставини можуть існувати у разі недотримання обов'язків представника щодо відстоювання інтересів учасника провадження. Постанова про залучення законного представника та заміну представника повинна відповідати вимогам та мати документальну підставу залучення до кримінального провадження.

Необхідно доповнити ч. 4 ст. 44 КПК України таким змістом: “Слідчий/прокурор про заміну законного представника складають постанову, яка повинна містити мотивовану причину заміни, суд - постановляє ухвалу. Постанова про заміну законного представника направляється новому законному представнику та представнику, відносно кого виникла заміна”.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Пожар В.Г. Межі повноважень представників у кримінальному провадженні: проблеми визначення. Молодий вчений. 2016. № 12 (39). С. 612-615
2. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2005. 20 с.
3. Романюк В.В. Удосконалення процесуального статусу законного представника неповнолітнього, підозрюваного, обвинуваченого. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 23. Том 3. С. 134-137
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 11.02.2020).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5941> (дата звернення 11.02.2020).
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Дата звернення 11.02.2020).
7. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003418-12/print/sp:side> (дата звернення 14.02.2020).
8. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2017 №223-66/0/4-17 “Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх”. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604_-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (дата звернення 14.02.2020).